

Сибіри). – Омск, 2001; 2. Алексеева Л.М. История инакомыслия в СССР. Новейший период. – М.-Вильнюс, 1992; Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (II половина 50-х – 80-х років ХХ століття). – К, 2000; Безбородов А.Б. Феномен академічного диссидентства в СССР. [Учебное пособие по спецкурсу]. – М., 1998; Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х роках. – К, 1996; 3 Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСПІ). – Ф.М.-1. – Оп.46. – Спр.123. – Арк.10; 4. Там само. – Арк.6 – 8; 5. Там само. – Арк.6; 6. Там само. – Арк.1; 7. Козлов В.А. Массовые беспорядки в СССР при Хрущеве и Брежнев (1953 – 1980-х гг.). – Новосибирск, 1999. – С.153; 8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.24. – Спр.2925. – Арк.159, 163; 9. РДАСПІ – Ф.М.-1. – Оп.46. – Спр. 116. – Арк.10; 10. 3 Аудиторії – за колочі дроти. Спогади студентів чернівецьких вузів, репресованих тоталітарною системою. – Чернівці, 1995. – С.21; 11. Тригуб П. Стежками власної долі. – Миколаїв, 2005. – С.25; 12. Из ответов на анкету (В. Кравцов)// Харківський історіографічний збірник. – Харків, 2006. – Вип. 8. – С.208-210; 13. Поликковская Л.В. Мы предчувствие. Предчета ... Площадь Маяковского 1958 – 1965. – М, 1997. – С.43; 14. Поликковская Л.В. Вказана праця. – С.171; 15. Сокіл В. Здалека до близького (спогади, роздуми). – Едмонтон, 1987. – С.248; 16. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.17. – Спр.561. – Арк.11, 12; 17. Російський державний архів новітньої історії (далі – РДАНИ). – Ф.5. – Оп.35. – Спр.58. – Арк.124; 18. РДАСПІ – Ф.М.-1. – Оп.46. – Спр.116. – Арк.18; 19. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.4603. – Арк.11; 20. РДАНИ. – Ф.5. – Оп.30. – Спр.179. – Арк.27-29; 21. РДАНИ. – Ф.5. – Оп.35. – Спр.58. – Арк.125; 22. Там само. – Арк.124; 23. Сокіл В. Здалека до близького (спогади, роздуми). ... – С.248; 24. Тригуб П. Стежками власної долі. ... – С.26; 25. Физтех-60. Люди и судьбы. – Днепропетровск, 2000. – С.35, 36; 26. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.4716. – Арк.87; 27. РДАНИ. – Ф.5. – Оп.33. – Спр.75. – Арк.31; 28. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.4616. – Арк.166, 167; 29. Там само. – Арк.170; 30. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.17. – Спр.566. – Арк.10-13.

Л.В. Чорна

ГРОМАДІВСЬКИЙ РУХ 60-70-Х РР. ХІХ СТ. У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

У статті розглядаються особливості українського громадівського руху 60-70-х рр. ХІХ ст. як складової частини другого етапу українського національного відродження.

Суспільно-політична боротьба в Україні 60-70-х рр. ХХ ст. характеризувалася наявністю різнополярних політичних сил, які умовно можна поділити на радикальні та ліберальні. Кожна з цих сил шукала найефективніші засоби боротьби проти самодержавства, залишків кріпосництва, за модернізацію суспільного життя. Боротьба селян, перші виступи робітників, демократичного студентства, практичний досвід утопічно забарвленої боротьби народників сприяли посиленню опозиційних настроїв у середовищі ліберального дворянства та інтелігенції.

В національних окраїнах Росії, в тому числі в Україні, усі форми суспільно-політичної боротьби визначали подальше посилення національно-визвольного руху. Основною формою цього руху в Україні було національне відродження.

На 40-80-ті рр. ХІХ ст. припадає другий етап українського відродження, названий дослідниками народницьким [1:178] або різночинсько-народницьким [2:6]. Він характеризується поступовим переходом від культурництва та етнографізму до формування українських політичних ідей та партій кінця ХІХ- початку ХХ століття.

В цей час у національній свідомості українців утверджується народницька ідеологія. Справжнім представником народності постає українське селянство, яке після “національної зради” старої української еліти залишається єдиним носієм цінностей народної культури. Іншими рисами українського народництва постають культ рідної мови, усвідомлення мовної та етнічної соборності всіх українських земель, а також ідея окремішності української історії. Одним із головних завдань тогочасного покоління українських вчених стає дослідження соціальної та побутової історії народу (селянської маси), оперте на принципи позитивізму.

Ідеологами народництва та організаторами національного українського руху були так звані “різничинці” – студенти, викладачі, письменники, актори, вчені, лікарі тощо. В своїй діяльності вони підкреслювали демократичний характер української нації, а її селянську основу вважали головним джерелом сили українського руху.

В умовах царських репресій початку 60-х рр. само собою постало питання: що важливіше для українського національно-визвольного руху – підготовка до народного повстання, як це робили народники, чи плідна праця на ниві науки, освіти і культури, спрямована на відродження духовних засад українства, піднесення національної самосвідомості. Кращі представники національно свідомої інтелігенції, як відомо, обрали останнє. Вони мусили пристосовуватися до нових реалій пореформеного життя в Росії та сформувані відповідну ідеологію українського руху в умовах

активного наступу царизму в національному питанні. Ідейним підґрунтям їх діяльності стало звернення до "віри предків", до поняття "народ", причому останній цілковито ототожнювався з селянством, масова частка якого в українському населенні становила не менше 75%. Романтизм та ідеалізація козацької доби поступилися місцем погляду на українське минуле як на низку стихійних народних рухів у боротьбі за землю та свободу.

Сучасний канадський дослідник П. Магочій, відзначаючи бездержавне існування українців у складі Російської та Австрійської імперій, вказує на значну роль інтелігенції в процесі українського національного відродження [3:101]. Він характеризує період 1840-1900-х рр. національного українського відродження "організаційною стадією, коли закладаються культурні організації (читальні, театри, бібліотеки, музеї, національні доми тощо), школи й видання для поширення знання про національну спадщину, яку вже зібрано або яка далі збирається" [3:101].

У кінці 50-х рр. у Києві оформилась українська Громада, членами якої були переважно студенти Київського університету ім. св. Володимира [4:178]. У складі Громади були й колишні кирило-мефодіївці, і хлопомани – В. Антонович, М. Драгоманов, Б. Познанський, М. Зібер, П. Чубинський, І. Касьяненко та інші. Всього Київська громада нараховувала до трьохсот учасників [4:181]. Поступово мережа громад охопила інші міста України: Чернігів, Полтаву, Харків, Одесу.

Консолідації громадівців сприяв літературно-науковий часопис "Основа", який виходив у Петербурзі у 1861-1862 рр. Редактори "Основи" М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський спрямовували часопис на висвітлення українського національного питання. Полемізуючи з російською, польською, єврейською шовіністичною пресою, провідні автори "Основи" обстоювали необхідність розвитку української культури, пропонували створити в Україні широку мережу шкіл з українською мовою навчання, вказували на необхідність систематичного видання науково-популярної літератури українською мовою для освіти народу та формування у нього національної свідомості. Журнал "Основа" наочно показав, що існування української нації, культури, літератури є незаперечним фактом.

Українська національна ідея на сторінках "Основи" знайшла найбільш ґрунтовну розробку у публіцистиці М. Костомарова. У статті "Две русские народности" він виступив проти денационалізації українців, служіння української інтелектуальної еліти імперським інтересам. "Доля південноруського племені є такою, - зазначав М. Костомаров, - що ті, які висувалися із маси, зазвичай втрачали і народність; в старовину вони ставали поляками, тепер робляться великоросами: народність південноруська постійно була і наразі залишається надбанням простої маси" [5:98]. М. Костомаров був твердо переконаний, що українці є осібним від росіян народом.

"Основа" була трибуною і для київських українофілів М. Максимовича, Т. Рильського, В. Антоновича, П. Житецького, П. Чубинського, К. Михальчука та інших. Вони публікували тут історичні та етнографічні статті, в яких висвітлювали економічне, літературне і релігійне життя Наддніпрянщини та західноукраїнських земель. Провідною думкою цих матеріалів стало обґрунтування української самодостатності та мовної відмінності українців від росіян [6:355]. З цього приводу сучасний російський історик О. Міллер зазначав, що часопис "Основа" на перший план висунув завдання національно-мовної ідентифікації на противагу просвітницьким та інформаційним завданням [7:31]. Однак, швидше, унікальністю "Основи" було поєднання висвітлення освітньо-інформаційних та культурологічних проблем з літературно-публіцистичними, помноженими на суспільні виклики часу, що робило часопис "засобом національної самоідентифікації" [6:355].

Відзначимо, що більшість авторів "Основи" категорично заперечували історичні претензії польської шляхти на українську територію, підкреслювали свою лояльність до російського уряду. М. Драгоманов критикував таке ставлення українофілів до царизму. "Керівники "Основи", - підкреслював він, - ...поставили українську ідею в "Основі" не ширше і не ясніше, чим у програмі братства (кирило-мефодієвського – Л.Ч.), а вужче і темніше" [8:171].

Громадівці розуміли, що неосвіченість мас була значною перешкодою в становленні національної свідомості, тому їхня практична діяльність зводилася переважно до культурно-освітніх заходів. В середовищі громадівської молоді народилася ідея створення недільних шкіл, яку підтримала вся демократично налаштована українська інтелігенція. Мережа недільних шкіл покликана була протистояти не тільки русифікації, але й польсько-шляхетському впливу на шкільництво на Правобережжі України.

Відзначимо, що на окраїнах Російської імперії освітня політика тісно перепліталася з національною, яка була покликана виконати основне завдання – поступове злиття національних частин імперії в єдине ціле, денационалізацію і русифікацію корінного населення. Білоруські,

литовські й українські губернії, незважаючи на їх етнічний склад, проголошувалися невід'ємними частинами імперії. Тут не повинно було бути окремих специфічних організацій, які б суттєво відрізнялися від загальних губернських установ. Обов'язковою мовою визнавалася тільки російська. Ці задачі активно впроваджувалися в життя трьома імперськими відомствами – внутрішніх справ, народної освіти та духовним. Політичне становище на Правобережжі України ставило російський уряд перед необхідністю проводити свою політику двома напрямками: регулювати внутрішню ситуацію (у тому числі й у народній освіті) законодавчо та застосовувати репресивні заходи для попередження будь-яких національних проявів.

Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст., у зв'язку з підготовкою до повстання, діяльність польських організацій і гуртків активізувалася, посилилася їх агітація і пропаганда. Незважаючи на те, що поляки на Правобережній Україні перебували в значній меншості, їхній вплив був серйозним. Шляхта Правобережжя за походженням майже повністю була польською. Більше того, відзначимо, що ставлення центральної російської влади та місцевої адміністрації до поляків на рубежі 50-60-х рр. було досить ліберальним. Так, 6 вересня 1860 р. було дозволено викладання польської мови в гімназіях та дворянських училищах Південно-Західного краю. Початкові школи й університет такого дозволу не отримали [9:32]. Польська шляхта всіляко намагалася обійти цю перешкоду, мотивуючи це тим, що православні священники нездатні займатися викладацькою діяльністю. Київський генерал-губернатор І. Васильчиков у звіті за 1859-1860 рр. вказував, що місцеві поляки спробували прибрати до своїх рук початкову сільську освіту і через поширення серед населення польської грамоти прищепити йому ідею про польську приналежність [10:30-30зв.]. Куратор Київського учбового округу навіть видав розпорядження про негайне закриття таких шкіл. Таким чином, питання про початкову освіту отримувало особливе політичне забарвлення.

Восени 1859 р. в Києві була утворена перша недільна школа в Україні. Із 362-ох недільних шкіл, які працювали в Російській імперії в 1859-1861 рр., більше сотні припадало на українські губернії. Для народних недільних шкіл у 1857-1862 рр. були видані “Українська граматика” П. Куліша, “Арифметика” О. Мороза і О. Кониського, “Українська абетка” М. Гацука та інші. За вісім місяців 1861 р. у двадцяти п'яти містах розійшлося дванадцять тисяч брошур – “метеликів” [11:154].

Для контролю за діяльністю громадівців була утворена спеціальна урядова комісія. Вона дійшла висновку, що громадівці “під виглядом поширення грамотності вселяють в народі антиурядові ідеї” [12:194]. Активними діячами українофільства були члени Полтавської громади Д. Пильчиков і В. Лобода. У березні 1862 р. вони звернулися з листами до громадівців багатьох міст України з відозвою. У них наголошувалося на відмінності мови місцевого населення від російської, “а тому розповсюдження грамотності... серед місцевого сільського населення... необхідно проводити на його власній мові...”. Аналогічні думки містилися і у зверненні Київської громади. На думку київських громадівців, народна українська мова повинна була стати протидією намаганням польських поміщиків і католицького духовенства поширити в Південно-західному краї свої школи [13:11-15]. Далі в цьому зверненні йшлося про те, що народу не можна відмовити в його історії і культурі, під впливом яких склалися його духовні і моральні якості, його побут і традиції. Подібне звернення було надруковане і чернігівськими громадівцями у їх часопису “Чернігівський листок”, який у 1861-1863 рр. редагував Леонід Глібов.

Українофільство громадівців, цілком зосереджене на вивченні та служінні народу, поступово зі своєї практики стало виключати вивчення і пропагування важливих аспектів української національної ідеї, а саме – ролі Київської Русі як княжої держави та державотворчої діяльності українських гетьманів. Це призводило до певної однобокості і слабкості українофільської ідеології. Громадівська робота, як зазначав М. Драгоманов, “... обмежувалася змаганням до розвитку малоруської літератури та до видавання популярних книг для народу на малоруській мові, з ціллю більш успішного поширення знань серед простолюддя” [14:322].

У своїй роботі Київська громада зміцнювала нелегальні зв'язки з громадами різних міст. Відчуваючи свою слабкість і розпорошеність, українські громадівці прагнули до об'єднання у всеукраїнську організацію з метою посилювати свій вплив на українське національне відродження, намагалися поширити українофільські ідеї з середовища виключно “інтелігентського до широких народних мас”. Спільною для всіх громад була українська національна ідея на демократичному ґрунті.

Як легальна, так і нелегальна діяльність громадівців перебувала під пильним наглядом поліції. У жандармських донесеннях до Петербургу вказувалося, що громадівці-українофіли

.....
“зближуються з простим народом, навчають його грамоті та поступово прищеплюють йому думку про колишню славу Малоросії і про принади волі саме з тією метою, щоб згодом, коли уми простого народу підкоряться їхньому впливу, діяти на шкоду монархії” [15:161].

Незважаючи на культурно-освітницький характер діяльності громадівців, російський царизм починає вживати репресивних заходів до їх діячів. Відзначимо, що ставлення офіційної російської влади до України характеризувалося більшою жорсткістю у порівнянні з політикою щодо інших народів Росії. Імперська політика базувалася на запереченні самого факту існування української нації, вважаючи українців (“малоросів”) складовою частиною єдиної російської (“великоруської”) нації. Переважна частина української інтелігенції сприйняла концепцію “єдиної і неділимої”. Вони не підлягали дискримінації, навпаки, ставали частиною російської еліти. Ті ж особи й організації, які проголошували та утверджували українську національну самобутність в усіх сферах суспільного життя, зазнавали нещадних переслідувань. У суспільстві Російської імперії постійно насаджувалася думка, що українська мова не більше, ніж діалект російської. Відстоювання української мови як самостійної розцінювалося як прояв українського “сепаратизму”, що веде до “сепаратизму” політичного. Можна погодитися з думкою дослідника А.Каппелера, який вказував, що мовна політика Російської імперії в другій половині XIX ст. “принципово не відрізнялася від політики західноєвропейських держав і русифікаційні заходи щодо української мови мають паралелі, наприклад у Франції (щодо окситанців) чи у Великобританії (щодо ірландців)” [16:211].

У 1863 р., як відомо, міністр внутрішніх справ П.Валуєв видав і розіслав у всі українські губернії циркуляр про заборону видань наукових, релігійних та освітніх праць українською мовою, а також діяльності недільних громадських шкіл. Речники імперської ідеології розуміли, що лише репресіями український національно-визвольний рух не здолати. Царизм вдався до універсального та надійного засобу розправи з українофілами – нищення національної мови: зникне мова, загине нація. Валувський циркуляр завершив розправу з громадівським рухом цього періоду.

У розвитку українського громадівського руху настала майже десятирічна перерва. Однак саме в цей час в середовищі українофілів зріла думка, вдало озвучена П. Житецьким: “Ми вже добре знали, що однієї свободи мало – без науки, без європейської освіти...” [17:180].

На початку 70-х рр. суворий режим самодержавства дещо пом’якшився, послабилася цензура. В цей час у Києві зосередилися кращі сили української інтелігенції, які сформували нове ядро Київської громади. Вона отримала назву Стара громада через те, що включала до свого складу частину громадівців-шестидесятників та людей переважно зрілого віку. Персональний склад українських громад поповнювався за рахунок педагогів, вчених, письменників, службовців та ін. Київська Стара громада не виробила власного писаного статуту, але її склад був виражений чіткіше, ніж у громад 60-х рр.[18:85].

На початку 70-х рр. XIX ст. відновили роботу громади у містах Полтаві, Одесі, Харкові, Чернігові, Єлисаветграді. З метою координації їх діяльності громадівці обрали Раду – центральний керівний орган усіх громад України. До її складу увійшли М. Драгоманов, В. Антонович, О. Русов, П. Чубинський, В. Беренштам та інші. Це дозволяло координувати діяльність громад, посилити їх вплив на молодіжні гуртки – Молоді громади.

У 1873 р. з ініціативи членів Старої громади було засноване українське наукове товариство під назвою “Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства”. У 1874 р. Стара громада придбала газету “Киевский Телеграф” і почала друкувати статті своїх членів [19:48-51].

В середовищі громадівців у першій половині 70-х рр. невпинно відбувалися дискусії щодо програмних ідей. Потрібно було виробити в нових умовах певні загальні принципи і підходи своєї діяльності. Однак реалізація цього ускладнювалася відмінностями та світоглядними розбіжностями серед провідних діячів Київської громади. Так, описуючи відновлення діяльності громадівців початку 70-х рр., М.Драгоманов зазначав: “Потроху виявилися між нами два напрямки: один, котрий я назвав українофільським, а другий – хлопоманським... Перший виходив з пункту національної одрубності українців і ставив у перву голову рівняти з другими самостійними народами, писати, перекладати високе письменство, повертати до українства панство, попівство і всякі високі верстви. Другий ставив на першій плані українське мужицтво, готовий і незаперечний національний елемент... і виводив потребу пізнати цей елемент, писати переважно про нього, для нього... В таким поступуванню ми бачили єдину гарантію й того, що ми зробимо не тільки самостійну, але й живу українську культурну мову” [14:162].

Торкаючись питання світоглядних орієнтацій громадівців, один з найактивніших діячів Київської громади П. Житецький відзначав, що царська влада звинувачувала українських національно свідомих діячів “не тільки за те, що вони сепаратисти, але ж і за те, що вони нібито

соціалісти” [17:183]. Він пояснював це тим, що в Російській імперії тоді розгортався радикально-демократичний народницький рух, який ідейно впливав на частину української інтелігенції. За словами П. Житецького, чимало громадівців “... можна назвати політиками, що мали на меті іти шляхом соціального прямування, приєднати до українства людей соціалістичного напрямку” [17:184].

Подібні дискусії щодо вироблення спільних позицій тривали і надалі. Більша частина тогочасної української свідомої наукової та творчої інтелігенції, яка згуртувалася навколо Старої громади і ПЗВ РГТ, у своїй практичній діяльності віддавала перевагу освітній та науково-культурницькій роботі. Утримання старогромадівців від активної політичної діяльності привело до відмежування від українського національного руху значної кількості представників української еліти. Такі активні українські демократи, як Д. Лизогуб, Я. Стефанович, Д. Кибальчич та інші влилися “в ряди російських соціал-революційних борців, вважаючи національні інтереси українські за щось другорядне” [20:176]. Вони були переконані, що українські національні домагання можна вирішити в руслі загальноросійського революційного руху.

Політично-активні діячі Старої громади М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолинський виступили з власною політичною програмою, яка вимагала встановити в Росії політичні свободи, конституційний лад, запровадити федеративний устрій, широке місцеве самоврядування, що у комплексі забезпечить національні права українського народу. М. Драгоманов підкреслював, що “... як слов’ни і українці, ми признаємо себе друзями федеральної системи – себто не стільки федералізму коронних країв, скільки федералізму народностей і широкого самоуправства земського і громадського” [14:550].

Громадівці так і не виробили чіткої, виразної політичної програми. Одні (П. Куліш, М. Костомаров) закликали обмежитися лише культурницькою роботою й підкоритися царизму. Культурницький підхід опирався на романтичний ідеалізм. М. Костомаров започаткував тенденцію до аполітичного просвітництва. Він вірив, що досить підтримувати й культивувати народний дух, щоб самі по собі розв’язалися політичні проблеми. В. Антонович і П. Житецький закликали до пошуків компромісу із самодержавством задля розвитку української культури в тісному зв’язку з російською. Представники молодшого покоління громадівців (Б. Грінченко, О. Кониський) займали більш радикальну позицію, протистояли політичній та національній русифікації.

Емський указ 1876 р. про заборону друкування і ввезення з-за кордону українських книг завдав відчутного удару по легальній подальшій діяльності громад. Окремий пункт Емського указу стосувався персонально М. Драгоманова і П. Чубинського, яким заборонили жити в Україні. Рятуючись від репресій імперської влади, М. Драгоманов, М. Зібер і С. Подолинський виїхали за кордон. Наприкінці 70-х-початку 80-х рр. М. Драгоманов разом з С. Подолинським та М. Павликом організував у Швейцарії видання журналу “Громада”. На сторінках цього журналу М. Драгоманов популяризував ідею українського громадівського соціалізму. Він поєднав західноєвропейське соціалістичне вчення з ідеями українського національно-визвольного руху. М. Драгоманов був федералістом. При цьому він писав, що справді вільними суспільствами можуть бути малі держави або громади чи федерації громад. Гасло незалежності України М. Драгоманов не висував не тому, що воно не узгоджувалося з його принципами, а тому, що політичні сили в Україні в той час нездатні були його реалізувати. Завдяки праці М. Драгоманова, його особистому впливу на інтелігенцію різних країн Європа дізналася про Україну.

Провідні діячі Старої громади М. Драгоманов, Ф. Вовк, С. Подолинський, Ф. Винниченко, Р. Житецький та інші у 70-ті рр. спрямовували діяльність Молодої громади. В свою чергу, молодогромадівці допомагали їм у справі укладання словника української мови, розповсюдженні українських популярних книжок-“метеликів”, женецьких видань М. Драгоманова, у підготовці кореспонденцій для збірника “Громада” тощо. Однак Молода громада, виявляючи певну самостійність у своїй діяльності, переважно була налаштована радикально. Її члени проводили окремі збори, брали участь у розповсюдженні народницької революційної літератури, безпосередньо підтримували тісні зв’язки з народниками, вели агітацію серед українських робітників [18:111].

Вимушена і добровільна лояльність до царизму, національна обмеженість, поміркованість старогромадівців, яку вони виявляли після Емського указу, відштовхувала від них радикально налаштованих діячів Молодих громад.

Громадівський рух другої половини ХІХ ст. в Україні був складовою частиною різночинсько-народницького етапу українського національного відродження. Сповідуючи демократичні ідеї, члени українських громад розгорнули різносторонню діяльність. Українська

інтелігенція плідно працювала в галузі освіти, культури, наукових досліджень з української історії, етнографії, мови. Це була, по суті, опозиційна національна, політична й соціальна боротьба, спрямована на досягнення світлого майбутнього України.

Кульмінацією громадського руху стали 70-і рр. XIX ст., коли в Києві працював ПЗВ РГТ. Члени Відділу доклали багато зусиль у справі розвитку духовних засад українського національного відродження і цим сприяли піднесенню національної самосвідомості українців. Здобутки в галузі українознавства мали сприяти протидії згубній колонізаторській політиці царського уряду щодо українського народу, допомагати в утвердженні в суспільстві думки, що Україна має велике історичне минуле і значні потенційні можливості для подальшої державотворчої діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2-х т. – Т.1. – К.: Основи, 1994. – 554с.; 2. Саржей В.Г. Етапи формування української національної свідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // УІЖ. – 1993. – № 7-8. – С.3-16.; 3. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // УІЖ. – 1991. – №3. – С.97-107.; 4. Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології. – К.: Міжнародний інститут лінгвістики і права, 2000. – 349с.; 5. Костомаров Н.И. Две русские народности / Исторические монографии и исследования. – СПб., 1863. – Т.1.; 6. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси /Смолий В.А.; НАН України. Інститут історії України: У 3-ох т. – Т.1. Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Українські проекти в Російській імперії. – К.: Наукова думка, 2004. – 501с.; 7. Миллер А.И. Украинфильство //Славяноведение. – 1998. – №5. – С.28-37.; 8. Драгоманов М. Рецензія на статтю Січовика // Народ. – 1895. – № 11.; 9. Стельмах С.П. Політика самодержавія в області народного образования на Украине в 60-90-х годах XIX ст.: Дис... канд. ист. наук: 07.00.01. – К., 1991. – 231с.; 10. ЦДДА України. – Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. – Оп. 38. – Спр.881.; 11. Жмыр В.Ф. На пути к себе (История становления украинского национального сознания) // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 3. – С.55-69.; 12. Україна крізь віки: В 15-ти т. – Т.9. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К.: Альтернативи, 1999. – 335с.; 13. Шевелів Б. Петиції українських громад до Петербурзького комітету грамотності у році 1862 // За сто літ. – К.: Держвидав України, 1928. – Кн.3. – С.11-16.; 14. Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867-1877) / Літературно-публіцистичні праці: В 2-х т. – К., 1970. – Т.2. – С.151-288.; 15. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. Курс лекцій. – К., 1999. – 387с.; 16. Каппелер А. Українсько-російські стосунки у XIX ст.: гіпотези і відкриті питання // Міжнародний конгрес україністів, Львів, 22-28 серпня 1993 р. – Львів, 1994. – Ч.1. – С.209-214.; 17. З історії київської української громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах // Записки НТШ. – 1913. – Т. СХVI. – Кн.ІV. – С.177-189.; 18. Катренко А.М., Катренко Я.А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60-90-ті р. XIX ст.). – К.: Видавництво КНУ, 2003. – 179с.; 19. Чорна Л.В. Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства - науковий і просвітницький центр громадського руху // Науковий вісник ІДПІ. – Ізмаїл, 2000. – Вип.9. – С.48-51.;

Л.В. Чорнодід

ФОРМУВАННЯ КАДРІВ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У 20-30-ТІ РР. ХХ СТ. (ДЕЯКІ НАПРЯМКИ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ)

Одним із важливих напрямів діяльності партійно-державних органів у 20-30-ті рр. ХХ ст. в галузі наукового будівництва стало формування кадрів соціалістичної наукової інтелігенції.

Дана проблема давно знаходилася у полі зору істориків. Активне вивчення цього процесу відбулося за радянські часи, але дослідникам не вдалося подолати позитивізму в висвітленні цього питання. Крім того, формування української наукової інтелігенції не стало самостійною темою дослідження¹.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. позначився новий підхід у дослідженнях. Увагу істориків привернули ті аспекти цієї проблеми, які довгий час вимушено залишалися поза зоною вивчення: взаємовідносини інтелігенції і влади та їх об'єктивна оцінка; новий погляд на політику щодо залучення до співробітництва буржуазних вчених; виживання науковців в умовах тоталітарного режиму 30-х рр.; формування механізму державно-партійного тиску на науку та ін. Це роботи Г.М. Касьянова, В.М. Даниленко, Ю.І. Шаповала, С.В. Кульчицького, В. Оноприенко, О. Рубльова, Ю. Чеченко та ін.² З'явилися праці присвячені вивченню професійно-фахових загонів інтелігенції, окремі дослідження бібліографічного характеру, нові видання з історії Академії наук України³, але ґрунтовного дослідження з історії формування і подальшого розвитку української академічної інтелігенції, на наш погляд, немає і до сьогодні. Багато питань з життя наукової інтелігенції різних періодів української історії потребують свого детального дослідження.